

تدابیر گاستریت از دیدگاه طب سنتی ایران

آسیه شجاعی^{۱*}، علی اکبر جعفریان^۲

۱- موسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران

۲- پژوهشکده گوارش و کبد، دانشگاه علوم پزشکی ایران

*آدرس مکاتبه نویسنده مسئول: تهران، خیابان جمهوری-خیابان لاله زار نو- کوچه پیرنیا-

موسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران -

کد پستی: ۱۱۴۵۸۴۷۱۱۱ پست الکترونیک: asie_shojaii@tums.ac.ir

چکیده:

مقدمه: در طب جدید گاستریت به التهاب بافت مخاط معده اطلاق می شود. این بیماری عوامل و انواع گوناگونی دارد ولی مهمترین انواع آن گاستریت حاد و مزمن می باشند. در طب سنتی ایران به گاستریت به عنوان ورم های معده اشاره شده که انواع و دلایل مختلفی دارد. در این مقاله به بررسی درمانهای انواع مختلف ورم های معده در طب سنتی ایران پرداخته می شود.

روش کار: شامل جستجوی ورم های معده و درمانهای آنها در برخی از کتب مرجع طب سنتی ایران شامل قانون، طب اکبری و معالجات عقیلی می باشد که مباحث مربوط استخراج و به زبان امروزی خلاصه و نگارش میشود. نتایج مربوط به علائم و نشانه های ورم ها و نیز مهمترین درمانهای آنها از دیدگاه طب سنتی ایران خلاصه و ارائه خواهد شد.

یافته ها: گاستریت به التهاب بافت معده اطلاق می شود که با علائمی نظیر درد و سوزش مشخص می شود. تشخیص این بیماری با اندوسکوپی مخاط معده و نیز بیوپسی و بررسی پاتولوژیک بافت معده برای تشخیص نوع و علت بیماری صورت میگیرد. در طب سنتی ایران گاستریت با اصطلاح کلی اورام معده مطرح شده است که دارای ۴ نوع کلی میباشد که در همه آنها علامت درد و سوزش معده وجود دارد و لی دارای علائم اختصاصی نیز می باشند که برای تشخیص آنها به کار می رود. ورم معده نوع ۱ و ۲ که به علت صفرا یا خون می باشد را ورم گرم معده، نوع ۳ را ورم سرد بلغمی و نوع ۴ را ورم سخت و غلیظ معده (ورم سوداوی) می نامند. برخی تدابیر کلی حفظ الصحة در اورام معده وجود دارد که مهمترین آنها تاکید بر عدم استفاده از مسهل های قوی و قی آور هاست. همچنین عدم خوردن آب به تنهایی و مخلوط کردن آن با گلاب یا رب میوه ها یا آب کاسنی در ورم های گرم و نوشیدن عرق بادیان یا آب غسل همراه آب برای افراد مبتلا به ورم سرد بلغمی توصیه شده است. مهمترین درمانهای بکار برده شده در ورمهای نوع ۱ و ۲ فصد باسلیق و سپس خوردن آب انارین (انار ترش و انار شیرین) و آب غوره و شربت بنفشه و نیلوفر و آب کاسنی و استفاده از ادویه معطر و قابض است. کاهش غذا و تنها استفاده از آب جو(ماء الشعیر) و خوردن و ضماد کردن مواد کاهنده حرارت مثلا آب کاسنی، آب انار، تاج ریزی، فلوس و ترکیبات مرکبه دیگر از جمله این درمانها است. ورم نوع ۳ نیز که منشا آن رطوبت، بد هضمی و کم تحرکی است. در ابتدا نضج (پخته شدن) بلغم با خوردن ماءالاصول و تریاق اربعه و کاهش غذا و استفاده از غذای ملطف توصیه شده است. در ورم نوع سخت و غلیظ (سوداوی) که بیشتر انتقال از ورمهای

دیگر است، احساس سختی و سفتی ورم در لمس و قبض زیاد و افکار ردیه وجود دارد. درمان این نوع ورم نیز ابتدا با نضج ماده سودا با مراعات مزاج فرد و سپس استفاده از ادویه ملین و تحلیل برنده و معطر و کمی قابض مناسب است. استفاده از روغن کرچک و ماء الاصول (آب ریشه هایی مانند رازیانه و کرفس و کاسنی و کبر) و فلوس و نوشیدن شیر شتر بچه دار در این ورم مفید است.

نتیجه گیری: در طب سنتی ایران گاستریت با نام اورام معده معرفی شده است که دارای انواع مختلف می باشد و در همه آنها سوزش معده و دردهای خفیف تا متوسط و شدید وجود دارد. استفاده از داروهای تحلیل برنده ورم به همراه داروهای قابض در درمان همه انواع اورام معده پیشنهاد شده است. همچنین عدم استفاده از مسهل های قوی و قی دادن نیز در اورام معده ضروری است. این مقاله می تواند مقدمه ای برای تحقیقات بیشتر بر روی درمانهای موثر بر گاستریت با استفاده از طب سنتی ایران و ارائه نتایج با استفاده از روشهای جدید علمی و ارائه داروهای جدید به متخصصین این بیماری باشد.

کلید واژه ها: طب سنتی، ایران، گاستریت، ورم، معده، گیاهان دارویی

۱- مقدمه:

گاستریت به التهاب بافت مخاط معده اطلاق می شود. عوامل ایجاد کننده گاستریت بسیار متنوع هستند. این بیماری بر اساس طول دوره بیماری (حاد و مزمن)، ویژگیهای بافت شناختی، پراکندگی آناتومیکی یا مکانیسم های پاتولوژیک پیشنهادی تقسیم بندی می شود. گاستریت می تواند باعث ایجاد بیماریهای ثانویه مهمی مانند زخمهای معده و دئودنال اولیه، آدنوکارسینوما معده و لمفوما اولیه معده شود. مهمترین علت های گاستریت شامل عفونت هلیکوباکتر پیلوری، داروهای ضد التهاب غیر استروئیدی (NSAIDs) و مشکلات اتوایمیون است. درمان انواع گاستریت به علت یا عوامل بوجود آورنده آن بستگی دارد. در طب جدید با توجه به علل بوجود آورنده این بیماری به طور کلی اقدامات دارویی زیر توصیه می شود:

۱- استفاده از داروهای که باعث کاهش ترشح اسید معده می شوند

۲- مصرف داروهای که اسیدیته معده را کاهش می دهند

۳- مصرف داروهای ضد اسپاسم عضلات صاف دستگاه گوارش

۴- در صورت اثبات عامل هلیکوباکتر پیلوری درمانهای آنتی بیوتیکی لازم

۵- مصرف داروهای کاهنده تهوع و استفراغ

۶- اصلاح عادات غذایی شامل پرهیز از غذاهای محرک ورم معده (۱-۳)

در طب سنتی ایران از گاستریت با نام ورمهای معده نام برده شده که که مهمترین علامت آنها درد معده است که با وجود رعایت موارد لازم به طول می انجامد و به چند نوع تقسیم می شود که شامل ورم گرم معده، ورم سرد بلغمی و ورم سخت و غلیظ معده می باشد. با توجه به شیوع و اهمیت گاستریت در زندگی امروز در این مقاله با استفاده از برخی از

مهمترین منابع طب سنتی، به بررسی علائم و نشانه های ورم معده و توصیه های غذایی و دارویی برای درمان آنها در طب سنتی ایران می پردازیم.

۲-روش کار:

در این مطالعه به جستجوی بیماری گاستریت با نام ورم معده در کتابهای قانون، طب اکبری و معالجات عقیلی که از مهمترین کتب طب سنتی ایران هستند پرداخته می شود. معادل‌های امروزی برخی لغات و نیز نامهای گیاهان دارویی با استفاده از کتب مربوط به مصطلحات طب سنتی ایران استخراج شد. نتایج حاصل شامل علائم بیماری، انواع آن و روشهای تشخیص آنها و مهمترین درمانهای دارویی، جمع آوری شده و خلاصه خواهند شد.

۳-یافته ها:

۳-۱ تدابیر حفظ الصحه برای معده:

به طور کلی در طب سنتی ایران تدابیر شامل تدابیر در زمان سلامت فرد و یا تدابیر در یک بیماری خاص می باشد. در خصوص تدابیر زمان سلامتی، به برخی از مهمترین نکات در خصوص حفظ سلامت معده در متون طب سنتی اشاره می شود:

- ۱- معده مرکز بیماریها و سلامت بدن است
- ۲- پرهیز از خوردن غذای جدید پیش از هضم غذای قبلی و پرهیز از پرخوری
- ۳- پرهیز از خوردن آب همراه غذا یا بلافاصله پس از غذا یا میوه (۱ یا ۲ ساعت فاصله لازم است)
- ۴- پرهیز از جماع پس از خوردن غذا و پری شکم
- ۵- پرهیز از تناول غذا قبل از اشتهای واقعی به غذا و دست کشیدن از غذا قبل از سیری کامل
- ۶- پرهیز از خوردن چند غذای مختلف در یک وعده غذایی
- ۷- سکون و آرامش پس از غذا (چند قدم راه رفتن به قرار گرفتن غذا در قعر معده کمک می کند) (۴-۶)

یکی از بیماریهایی که ممکن است معده به آن دچار شود، اورام معده (گاستریت در طب امروزی) می باشد که دارای ۴ نوع اصلی می باشد. تمام انواع ورم های معده همراه با درد هستند که با وجود رعایت موارد لازم معمولاً به طول می انجامند.

۳-۲ انواع ورمهای معده و علائم آنها:

نوع ۱ و ۲-ورم گرم معده که از نوع خون یا صفرا می باشد:

در برخی کتب طب سنتی ایران ورم های نوع دموی و صفراوی را به نام ورم گرم معده طبقه بندی می کنند. اگر ورم گرم از نوع دموی باشد به آن فلغمونی معده و اگر از نوع صفراوی باشد به آن حمزه معدی گفته می شود. در هر دو نوع ورم گرم تب و سوزش و التهاب در موضع معده وجود دارد و نیز دارای برخی علائم اختصاصی نیز می باشند که در جدول ۱ آورده شده است.

نوع ۳- ورم سرد بلغمی معده:

منشا این ورم رطوبت و بد هضمی و کمی حرکت است. در این ورم تب شدید و سوسه و التهاب وجود ندارد (جدول ۱).

نوع ۴- ورم سخت و غلیظ معده (ورم سوداوی):

این ورم ممکن است خودسرانه در معده ایجاد شود و یا ورم گرم در صورت ادامه یافتن به آن تبدیل شود
علائم این ورم نیز در جدول ۱ آورده شده است. (۷و۸)

۳-۳ تدابیر کلی حفظ الصحة در اورام معده:

- ۱- در تمامی اورام معده به پرهیز از استفاده از مسهل های قوی تاکید شده است
- ۲- در اورام معده به پرهیز از استفاده از داروهای قوی آور تاکید شده است
- ۳- به کار بردن داروهای قابض به همراه داروهای بازدارنده باید همراه باهم باشد.
- ۴- کاهش میزان غذا و اکتفا کردن به ماء الشعیر (آب جو) در ورم های گرم معده توصیه شده است
- ۵- عدم نوشیدن آب سرد و مخلوط کردن آب با گلاب یا رب میوه ها در ورم های گرم معده توصیه شده است.
- ۶- کاهش میزان غذا و استفاده از غذاهای ملطف در ورم سرد بلغمی مفید است.
- ۷- تحریک بدنی و ورزش در ورم سرد بلغمی مناسب است (چون منشا این ورم علاوه بر رطوبت کم تحرکی است)
- ۸- به جای نوشیدن آب در ورم سرد بلغمی از عرق بادیان یا آب عسل یا سکنجبین عسلی همراه آب استفاده شود. (۴-۸)

۴-۳ درمان ورم های معده در طب سنتی ایران:

۳-۴-۱ درمان ورم گرم معده:

قدم اول در معالجه این نوع ورم زدن رگ باسلیق (یکی از وریدهای اصلی دست در قسمت داخلی آرنج) است (گرفتن خون زیاد در نوع دموی و خون کم در صغراوی) و در صورت منع فصد، از حجامت استفاده شود. پس از آن برای جلوگیری از انصباب معده و جمع و قبض معده از آب انارین و قرص طباشیر یا آبغوره و شراب بنفشه و نیلوفر و آب کاسنی استفاده شود. همچنین خوردن آب کاسنی که مغز فلوس خیار شنبر را در آن حل کرده باشند با کمی روغن بادام مناسب است و گاهی کمی هلیله در آن بریزند که علاوه بر قوت مسهله قابض نیز هست

این سینا معتقد است که اولین کار در معالجه این ورم استفاده از داروهای بازدارنده است مثلاً ضمادی از به، پوست کدو، خرفه، آرد جو و مانند اینها را بر معده گذاشتن. عدم استعمال مسهل های قوی یا بکاربردن مواد قوی آور (موادی که باعث استفراغ می شوند) و تنها استفاده از غذاها و مواد لینت بخش مانند جو و ماش و کدو حلوایی و داروهای ملین مثل خیار چنبر دارویی با کاسنی و کمی افسنتین در این ورم مهم است

در این ورم باید از ادویه معطر که دارای قدرت قبض (گیرندگی) باشند استفاده کرد مانند صندل، آب بستان افروز و مامیثا بر ورم معده ضمامد کنند و پس از سه روز آرد جو و خطمی با گلاب یا آب کاسنی ضمامد کنند
اگر درد معده خیلی شدید بود بزر خیار چنبر را با آب سرد یا برفاب بخورند یا نبات در آب حل کنند و یا آب کاسنی بخورند.

تا زمانیکه حرارت در معده است (حتی پس از ۷ روز)، به خوردن آب کاسنی تاجریزی و کاکنه ادامه دهند و پس از ۷ روز قرص گل، افسنتین و مصطکی افزوده شود. افزودن آب رازیانه و کرفس هم مناسب است.

غذای بیمار تا ۷ روز از ماش پوست کنده با سلمک، کدو با روغن بادام یا روغن زیتون نارس، گلاب قند، آب آلو بخارا و افشره کاسنی باشد. در صورت ادامه یافتن مصطکی و افسنتین هم اضافه شود.

وقتی التهاب معده آرام شد و ورم نرم شد برای تحلیل بردن ورم ضماد مصطکی و افسنتین استفاده شود و در این مدت از نوشیدنیها از سکنجبین بخورد.

خيار چنبر دارویی با آب رازیانه، کرفس و روغن بادام شیرین استعمال شود در تحلیل بردن ورم تجویز دارویی سست کننده ورم و دارویی گیرنده (داروهای معطر قابض) باید با هم باشد؛ تجویز داروهای که قابض معطر هستند مانند مصطکی، گل محمدی، مازو، گلنار و روغن های مانند روغن به، مصطکی، روغن سنبل رومی، روغن سیب و روغن زیتون کال مناسب است.

در تابستان و در آغاز پیدایش ورم مرهمهایی که در معالجه ورم بکار می برند نیز بهتر است روغن گل، سیب، به و روغن زیتون کال داشته باشد

در فصل زمستان بهتر است از روغن سنبل رومی، روغن شبت و روغن بابونه، روغن سوسن و مصطکی استفاده شود (۷و۸و۹).

ضمادهاي مناسب براي ورم هاي گرم معده:

ضماد مناسب در ابتدای پیدایش ورم:

ریشه سوسن، اکلیل الملك، موم و روغن بنفشه (ولی اگر شکم روان است استعمال نشود و پس از تعدیل شکم استفاده شود)

ضماد اکلیل الملك: از بابونه، گلنار، بزر کتان، اکلیل الملك و خطمی به میزان مساوی مخلوط کرده و بر معده گذارند.

موم، روغن سنبل رومی، مصطکی، صبر، سعد، گور گیاه و مقل که در شراب حل کنند و مرهم سازند. اگر بیمار اسهال بود باید از افشره غوره یا افسنتین یا هردو را با این دارو مخلوط کنند

در انتهای ورم که رو به انحطاط گذاشته باشد از دواهای تحلیل برنده و سست کننده مانند خطمی و شنبلیله و بزر کتان و سنبل الطیب و سعد و بابونه و آرد جو بر معده ضماد کنند

در ورم صفراوی باید اول داروهای بسیار سردی بخش را ضماد کنند و آنها را با صندل و کافور و گل محمدی مخلوط کنند. آب جو را با آب انار بر آتش جوشانده و بنوشند. از گوشت خرچنگ استفاده کنند. پس از چند روز آب کاسنی و تاجریزی بخورند و نزدیک به فروکش کردن ورم کمی رازیانه با آب کاسنی و تاجریزی مخلوط کنند

ملین مناسب در ابتدای پیدایش ورم گرم معده:

عصاره تاج ریزی، آب کاسنی، مغز خیار چنبر، روغن بادام و روغن کدو که تا ۷ روز خورده شود (۷و۸و۹).

۲-۳-۴ درمان ورم سرد بلغمی:

ابتدا در این نوع ورم باید به نضج بلغم اقدام کرد مثلاً استفاده از ماء الاصول (بیخ کاسنی و بادیان و مهک و تخم بادیان جوشانده با گلقد بخورند) و برای تلطیف و نضج بلغم و تقویت: از تریاق اربعه و مثرودیطوس استفاده شود

در این ورم نیز باید حتماً داروهای تحلیل برنده و داروهای قابض معطر با یکدیگر استعمال شوند.

بهترین غذا نخوداب با کمی دارچین و فلفل و کرویای(شاه زیره) و اگر ورم همراه با تب نباشد شوربای مرغ که در آن چغندر و کلم پخته باشند .

از جمله داروهای تحلیل برنده خوب برای ورم سرد بلغمی: آب کرفس و آب رازیانه ، بورك و روغن بادام شیرین را با هم بنوشند و پس از آن روغن کرچک و روغن بادام شیرین را همراه با آب پز اکلیل الملك (از اکلیل الملك و ریشه رازیانه) بخورند. اگر طبیعت فرد قبض بود از مغز فلوس خیار شنبر در آب پز زوفا حل کرده و بخورند یا نقیع صبر بخورند

ضماد:

روغن گل با سرکه به معده بمالند
خاکستر درخت انگور و سعد و اذخر و سنبل با سرکه مخلوط کرده نیم گرم بر معده
ضماد کنند

روغن سنبل رومی، روغن سنبل مخلوط با مر و زیره سیاه و کرمانی
مارچوبه، لبلاب، روغن بادام شیرین، چغندر، کلم و روغن زیتون

اگر ورم بلغمی ادامه یافت: استفراغ ماده با اسهال: مسهل از فلوس در طبیخ زوفا حل کرده و با نقیع صبر استفاده شود (۷و۸و۹).

۳-۴-۳ درمان ورم سوداوی:

در ابتدای معالجه باید نضج ماده با مراعات مزاج صورت گیرد. مثلا درمزاج گرم آب بادیان همراه با آب کرفس و فلوس و کمی روغن بادام داده شود. اگر حرارت نباشد از روغن کرچک و آب ریشه ها (ماء الاصول) استفاده شود

پس از نضج تام میتوان از ایارجات کبار جهت اسهال استفاده کرد
ضماد کردن معده با ادویه ملین و تحلیل برنده و معطر و کمی قابض باید صورت گیرد
مثلا: شنبلیله و سنبل و میعه و تخم کنان و بابونه و مغز قرطم و افسنتین و زعفران با آب کلم و پیه ماکیان و مغز ساق گاو و روغن زیتون و شمع ضماد کنند

۳ مثقال روغن کرچک با آب پز خیار شنبر یا آب ریشه ها تا سه روز متوالی بخورند. در ورم مزمن قرص سنبل مفید است

شیر شتر بچه دار در این ورم بسیار سودمند است
روغن کرچک، آب پز خیار چنبر دارویی را در آب ریشه ها(ریشه کبر، رازیانه کرفس و کاسنی) در هم چلانده و بهم زده بخورند

شکوفه گور گیاه، مصطکی و پرسیاوشان را نیز با نسخه فوق می توانند مخلوط کنند(۷و۸و۹).

۴- بحث و نتیجه گیری:

گاستریت به التهاب بافت معده اطلاق می شود که با علائمی نظیر درد و سوزش مشخص می شود. تشخیص این بیماری با اندوسکوپی مخاط معده و نیز بیوپسی و بررسی پاتولوژیک بافت معده برای تشخیص نوع و علت بیماری صورت میگیرد.

در طب سنتی ایران گاستریت با نام اورام معده معرفی شده است که از جمله بیماریهای شناخته شده در طب سنتی ایران بوده و علائم آن با بیماری گاستریت طب جدید به میزان زیادی مطابقت دارد. در طب سنتی ایران اورام معده دارای انواع مختلف می باشد که به صورت ورم گرم معده(ورم های دموی و صفراوی)، ورم سرد بلغمی و

ورم سخت و غلیظ سوداوي طبقه بندي مي شوند و در همه آنها سوزش معده و دردهاي خفيف تا متوسط و شديد وجود دارد. استفاده از داروهاي تحليل برنده ورم به همراه داروهاي قابض معطر در درمان همه انواع اورام معده پيشنهاد شده است. همچنين عدم استفاده از مسهل هاي قوي و پرهيز از قي نیز در اورام معده ضروري است. براي درمان ورمهاي معده در طب سنتي ايران از انواع داروهاي خوراكي يا ضماد كردني بر معده و نیز پرهيزات تغذيه اي مانند کاهش ميزان غذا و يا خوردن غذاهاي ملطف استفاده شده است. اثر بخشي برخي از گیاهان مورد استفاده در درمان گاستريت در طب سنتي ايران با مطالعات جديد نیز به اثبات رسیده است. بعنوان مثال اثرات مصطكي بر عليه هلیکوباکتر پیلوري که یکی از مهمترین عوامل ایجاد کننده گاستريت است تایید شده است (۹). همچنین کرفس نیز اثرات ضد باکتری قابل توجهی بر علیه هلیکوباکتر از خود نشان داده است که می تواند عامل موثری در درمان گاستریتهاي با عامل هلیکو باکتر باشد (۱۰). رازیانه نیز اثرات ضد میکروب و ضد التهاب خوبی از خود نشان داده و بر روی میکروب هلیکوباکتر نیز موثر بوده است (۱۱). در طب جدید نیز درمانهاي مشخص دارویی و غیر دارویی برای درمان انواع مختلف گاستريت وجود دارد که اصولي متفاوت با طب سنتي دارد. نکته مهم در درمانهاي سنتي ورمهاي معده استفاده از داروها به شکل موضعي بوده که در محل ورم و درد معده (خلف يا قدام) ضماد مي شده است. از طرفي اصلاح مزاج معده براي درمان اين ورمها صورت مي گرفته است. اين مقاله مي تواند مقدمه اي براي تحقيقات بيشتري بر روی درمانهاي موثر بر گاستريت و مکانیسم اثر آنها با استفاده از درمانهاي طب سنتي ايران و ارائه نتایج با استفاده از روشهاي جديد علمي و ارائه داروهاي جديد به متخصصين اين بيماري باشد.

جدول ۱: علامتهای معدي و غير معدي انواع ورم هاي معده

انواع ورم معده	علامت هاي معدي	ساير نشانه هاي غير معدي
ورم گرم دموي و صغراوي	درد معده و التهاب شديد و سوزش شديد در معده همراه با سنگيني معده و درد مانند فرو رفتن سوزن*	تب مداوم کاهش شهوت قي و کرب زبان و دهان زرد يا سرخ دست و پا سرد(در حالت شديد)
ورم سرد بلغمي	درد معده هميشگي حتي هنگام خوابیدن نرمي ورم معده و نفخ معده	زيادي آب دهان تب خفيف برآمدگي صورت سفيدي زبان رنگ چهره طوسي

تشنگي کم	بدون سختي معهه و بد هضمي و کاهش اشتهاي طعام	
تنگي نفس افکار رديه خشکي چشم لاغر شدن تغيير رنگ پوست	سخت و صلب بودن معده در لمس و قبض زیاد	ورم سخت و غليظ(سوداوي)

*اگر میزان سنگيني معده و قرمزي زياد باشد بیشتر علت ورم گرم از خون است و اگر سوزش معده و تشنگي و زردی زبان زياد باشد بیشتر از صفرا است.

منابع:

۱-Harrison's Principle of Internal medicine, ۲۰۱۲, ۱۸th edition, volume ۲, ۲۴۵۷-۲۴۵۹

۲- Medicine, Volume ۳۱, ۱(۱), ۲۰۰۲, ۱۵-۱۸

۳-Feldman M., S.Friedman L., Brandt L., Sleisenger & Fordtran's Gastrointestinal and Liver Disease: Pathophysiology, Diagnosis, Management. ۲۰۱۰. Volume ۱, ۹th edition. ۸۴۵-۸۴۷.

۴-ابن سینا ع. قانون در طب، ترجمه عبد الرحمن شرفکندی، جلد ۴؛ انتشارات سروش، ۱۳۸۵، صفحات ۱۳۳-۱۴۲

۵- عقيلي خراساني م.ح.، خلاصه الحکمه، جلد ۲، انتشارات موسسه مطالعات تاريخ پزشکی، طب اسلامي و مکمل، ۱۳۸۵، ۸۰۶-۸۱۰

۶- الاخويني النجاري ا.ا.، هدايه المتعلمين في الطب، چاپ ۲، انتشارات دانشگاه فردوسي مشهد، ۱۳۷۱، ۳۴۵-۳۵۶

۷-ارزاني م.ا. طب اکبري، موسسه احیاء طب طبعی، به سفارش موسسه مطالعات تاريخ پزشکی، طب اسلامي و مکمل، جلد ۱، ۱۳۸۷، ۶۳۶-۶۳۹

۸-عقيلي م.ح.ه. معالجات عقيلي، انتشارات موسسه مطالعات تاريخ پزشکی، طب اسلامي و مکمل، ۱۳۸۷، ۶۳۵-۶۳۷

۹- Paraschos, S., Magiatis, P., Mitakou, S., Petraki, K., Kalliaropoulos, A., Maragkoudakis, P., Mentis, A., Sgouras, D., Skaltsounis, A.-L. In vitro and in vivo activities of chios mastic gum extracts and constituents against Helicobacter pylori. Antimicrobial agent and chemotherapy, ۵۱(۲), ۲۰۰۷, ۵۵۱-۵۵۹.

10-Yong Zhou, Brian Taylor, Thomas J. Smith, Zhong-ping Liu, Malcolm Clench, Noel W. Davies, Professor K.D. Rainsford. A novel compound from celery seed with a bactericidal effect against *Helicobacter pylori*. *Journal of Pharmacy and Pharmacology*. Volume 61, Issue 8, pages 1067-1077, August 2009

11-Mahady, G.B., Pendland, S.L., Stoia, A., Hamill, F.A., Fabricant, D., Dietz, B.M., Chadwick, L.R. In vitro susceptibility of *Helicobacter pylori* to botanical extracts used traditionally for the treatment of gastrointestinal disorders. *Phytotherapy research*, 19(11), 2005, 988-991.